

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.2.15>
УДК 657.6

Володимир Володимирович **ГОЛОВАЧ**

к.ю.н., заслужений юрист України, сертифікований аудитор, Інститут аудиту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3669-9071>

Тетяна Анатоліївна **ГОЛОВАЧ**

д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1657-1508>

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД В АУДИТОРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено методологічним та організаційним основам проведення аудиту на основі ризик-орієнтованого підходу. Показано його відмінність від рахункового та тестового методів проведення аудиту. Визначено основні закономірності ризик-орієнтованого підходу. Розглянуто взаємозв'язок суттєвості та аудиторського ризику. Запропоновано оптимальний варіант математичного розрахунку аудиторського ризику.

Ключові слова: аудиторський ризик, дієвість, ризик-орієнтований підхід, аудит, аудиторська процедура

ВСТУП

Питання ризик-орієнтованого підходу (РОП) в аудиторській діяльності розглядається в різних аспектах як зарубіжними так і вітчизняними авторами. Пропонуються математичні та інші варіанти визначення аудиторського ризику. Водночас комплексному підходу з визначення РОП приділяється недостатньо уваги, особливо в аспекті останньої редакції Міжнародних стандартів аудиту (МСА).

МЕТА статті полягає в комплексному дослідженні ризик-орієнтованого підходу в аудиторській діяльності, з'ясування взаємозв'язку суттєвості та аудиторського ризику, їх практичному визначенні у проведенні аудиту.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ґрунтуються на аналізі публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, узагальненні теоретичних концептуальних положень з визначення суттєвості та аудиторського ризику у проведенні аудиту. Застосовано математичні розрахунки та з'ясування їх можливості стосовно проміжного практичного застосування РОП.

РЕЗУЛЬТАТИ

РОП в аудиторській діяльності є не тільки обов'язковою передумовою оцінювання аудитором реагування управлінського персоналу на чинники ризику шахрайства, а також врахування власних ризиків стосовно визначення найбільш ефективних аудиторських процедур. Характерно, що РОП в аудиторській діяльності з'явився не одразу, а на певному історичному етапі його розвитку. Спочатку в кінці XVIII ст. започаткували рахунковий аудит, завданням якого було підтвердження максимального числа бухгалтерських операцій. В подальшому з'явився тестовий аудит, мета якого полягала у проведенні тестів стану внутрішнього контролю та аналізу найбільш вагомих операцій. На зміну рахунковому і тестовому аудиту прийшов РОП до вивчення ризиків у діяльності господарюючого суб'єкта та оцінювання ризику в аудиторській діяльності.

Слід зауважити, що історичний розвиток аудиту мав закономірний характер, підпорядкований дії законів діалектики. На кожному етапі відбувалося вдосконалення попередніх досягнень шляхом підвищення ефективності аудиторських процедур, які виконувались на

попередніх етапах. Відповідно РОП не ігнорує рахункові і тестові процедури перевірки фінансової звітності, а зосереджує їх виконання на конкретних ризиках в діяльності господарюючого суб'єкта за умови визначення ризику у процесі аудиту.

Підтвердженням наведеного положення є вимоги МСА 330 «Дії аудитора у відповідь на оцінені ризики», стосовно можливостей та ефективності застосування аудитором РОП. У п. 18 МСА 330 наголошується на тому, що незалежно від оцінювання ризиків суттєвого викривлення аудитор повинен розробити й виконати процедури по суті для кожного суттєвого класу операцій, залишку рахунків та розкриття інформації. Згідно з п.п. А42 – А47 МСА 330 таку вимогу обумовлено тим, що оцінювання ризику аудитором є доволіним і може не ідентифікувати всі ризики суттєвого викривлення. Також є невідомі обмеження внутрішнього контролю, включаючи нехтування ним управлінським персоналом.

За своїм змістом аудиторські процедури призначено для одержання достатніх аудиторських доказів з метою виявлення суттєвих викривлень на рівні тверджень. Вони включають тести деталей та аналітичні процедури по суті.

У зв'язку з цим виникає питання, що таке ризик у господарській і аудиторській діяльності? Як він впливає на проведення аудиту стосовно оцінювання поведінки управлінського персоналу?

Зазвичай **поняття ризику** пов'язують з **можливістю настання негативних наслідків**. Сама можливість характеризується невизначеністю зі значним числом параметрів, які передбачити і виміряти можливо тільки умовно. У публікаціях з ризик-менеджменту властивості ризику розглядають в аспекті: ймовірність їх настання, причинно-наслідкових зв'язків, сили впливу, спроможності управління.

Діяльність будь-якого сучасного підприємства здійснюється в умовах ризику і на власний ризик. Такі ознаки підприємницької діяльності наведено у ст. 42 Господарського кодексу України. Державні і комунальні, зокрема й некомерційні, підприємства функціонують в ринкових умовах, а їх господарська діяльність також пов'язана з ризиками.

Для забезпечення ефективної діяльності в конкурентному ринковому середовищі будь-якому підпри-

емству необхідно приймати обґрунтовані ризикові рішення у поєднанні з належним управлінням проблемними і суперечливими процесами. Тому ризик-менеджмент становить обов'язковий вид діяльності підприємств, який певною мірою поширюється й на сферу фінансів.

Організація ризик-менеджменту на підприємстві визначається міжнародними стандартами, зокрема ISO 31000-2000 «Ризик-менеджмент. Принципи та рекомендації», а також національними нормативними актами, та внутрішніми нормативними документами підприємства. Серед них необхідно звернути увагу на Звіт про управління та Антикорупційні програми. На окремих підприємствах розробляються спеціальні програми з ризик-менеджменту. **Аналіз аудитором виконання таких програм дає змогу оцінити стан внутрішнього контролю на підприємстві.**

Порядок ідентифікації та оцінювання **бізнес-ризиків** в діяльності господарюючих суб'єктів визначено МСА 315. У цьому стандарті зазначено, що бізнес-ризик за своїм змістом є ширшим, ніж ризик суттєвого викривлення фінансової звітності, хоча й включає останній. Наведений підхід орієнтує аудитора на необхідність оцінювання бізнес-ризиків з позиції професійного скептицизму. Він полягає в тому, що аудитор у своєму професійному судженні стосовно бізнес-ризиків повинен досліджувати наявність в них можливостей викривлення фінансової звітності незалежно від позитивної оцінки управлінського персоналу. Зі свого боку, поведінку управлінського персоналу стосовно бізнес-ризиків аудитору належить оцінювати на основі трикутника шахрайства, який наведено в МСА 240. Таким способом визначати: якою мірою бізнес-ризик чинить тиск і формують мотиви шахрайства, чи є в оточуючому середовищі можливості для шахрайства, яке ставлення до викривлень фінансової звітності та їх логічне виправдання з боку управлінського персоналу.

Орієнтир аудитора і зосередження його уваги на бізнес-ризиках суб'єкта господарювання обумовлює необхідність врахування власних ризиків стосовно ідентифікації та оцінювання викривлень фінансової звітності.

Зміст аудиторського ризику розглядається у п. 13 МСА 200. У цьому параграфі зазначено, що **аудиторський ризик** – це ризик того, що аудитор висловить невідповідну думку в разі, якщо фінансова звітність суттєво викривлена. За своїм змістом аудиторський ризик є функцією ризику суттєвого викривлення та ризику невиявлення.

Ризик суттєвого викривлення – це ризик того, що фінансова звітність, яка не перевірялась аудитором під час аудиту, містить суттєві викривлення. Він складається з двох компонентів на рівні тверджень:

– властивий (невід'ємний) ризик – вразливість твердження стосовно класу операцій, залишку рахунку або розкриття інформації чи в сукупності з іншими викривленнями, перед тим як брати до уваги будь-які відповідні заходи контролю;

– ризик контролю – ризик того, що викривлення, яке може трапитися у твердженні стосовно класу операцій окремо або в сукупності з іншими викривленнями, не буде своєчасно попереджено або виявлено та виправлено системою внутрішнього контролю суб'єкта господарювання.

Ризик невиявлення – це ризик того, що процедури,

виконані аудитором для зменшення аудиторського ризику до прийнятно низького рівня, не дадуть змоги виявити викривлення, що наявне; це результат властивих обмежень аудиту. Як зазначено в п. А55 МСА 200, потенційний вплив властивих обмежень є особливо значущим у разі викривлення внаслідок шахрайства.

Відповідно до МСА 320 «Суттєвість у плануванні та проведенні аудиту» під час аудиторської перевірки **аудитор повинен оцінювати суттєвість у взаємозв'язку з аудиторським ризиком.** Інформація згідно з МСА 320 є суттєвою, якщо її пропущення або неправильне відображення **можуть вплинути на економічні рішення користувачів, прийняті на основі фінансових звітів.**

У підручниках і навчальних посібниках є різні пропозиції з оцінювання суттєвості та ризиків в аудиторській діяльності. Деякі автори розглядають суттєвість як певний розмір недослідженої або неповністю вивченої інформації, висновки з якої можуть змінитися і вплинути на результати проведення аудиту [1, с. 212]. Інші автори наголошували на тому, що суттєвість є мірою пропущеної або неточно розкритої облікової інформації, яка за обставин, що склалися, спричиняє ймовірність того, що думка кваліфікованого фахівця, який покладається на цю інформацію може змінитися від такого пропуску або неправильного відображення даних, яким він надає велике значення [2, с. 229]. Окремі науковці свого часу пропонували більш лаконічні визначення суттєвості, наближені до поглядів зарубіжних авторів. На їхню думку, помилка або пропуск у звітності вважаються матеріальними (суттєвими, важливими), якщо в результаті цього користувач такої звітності буде дезорієнтований у прийнятті свого рішення або зазнає збитків [3, с. 50]. Подібного змісту визначення суттєвості надають інші автори [4, с. 111].

Серед зарубіжних авторів заслуговують на увагу дослідження проф. Джека Робертсона (університет штату Техас, США). Він розглядає суттєвість або матеріальність в тому аспекті, що у плануванні аудиторської перевірки необхідно аналізувати їх зміст стосовно максимально можливого розміру помилкової суми, яка може бути показана в оприлюднених фінансових звітах і розглядається як несуттєва, тобто не вводить користувачів в оману [5, с. 110-113]. Водночас Д. Робертсон наголошує на тому, що у визначенні матеріальності належить враховувати передусім бачення користувачів фінансової звітності, а не бухгалтерів чи менеджерів. У зв'язку з цим матеріальність інформації постає синонімом її суттєвості.

Як зазначає Д. Робертсон, аудитори переважно не дотримуються точних кількісних оцінок матеріальності. Здебільшого керуються тим, що відхилення 5 % є незначним, а більше 10 % – матеріальне. Також під час оцінювання матеріальності беруть до уваги низку факторів, таких як абсолютна величина, відносна величина, зміст статті звітності, конкретні умови, невизначеність та кумулятивний ефект. За кількісного визначення матеріальності одні застосовують індуктивний підхід, а інші – дедуктивний. Індуктивний підхід характеризується тим, що оцінюють матеріальність окремо для кожного рахунку, а потім підводять підсумок оцінок, визначаючи загальну матеріальність. Основну перевагу надають дедуктивному методу, за допомогою якого

аудитори передусім розглядають звіти в повному обсязі, а потім на підставі цього планують перевірку кожного рахунку.

Індуктивний та дедуктивний методи з визначення суттєвості помилок в аудиті пропонують також українські вчені в одному з підручників [6, с. 206-213]. Як і Д. Робертсон, звертають увагу на необхідність у визначенні рівня суттєвості враховувати низку чинників. Основна їх пропозиція зводиться до того, що відносну величину суттєвості доцільно визначати у відсотковому відношенні до вибраної аудитором базової величини. За базову величину вважають за доцільне вибирати загальну валову балансу, прибуток до оподаткування, обсяг реалізації, суму чистих активів, товарооборот, вартість необоротних активів тощо.

На підставі узагальнення зарубіжного і національного досвіду в наведеному вище підручнику відмічають важливе значення виділення етапів суттєвості помилок. Загалом називають шість етапів. Серед них:

- попереднє судження про суттєвість;
- застосування попереднього оцінювання суттєвості до окремих сегментів звітності, статей, рахунків;
- оцінювання загальної фактичної помилки за рахунком, статтею;
- оцінювання сумарної помилки за звітністю;
- порівняння сумарної оцінки з попереднім судженням про суттєвість;
- переоцінювання межі суттєвості.

Всебічно питання суттєвості розглянуто Е.А. Аренсом і Дж.К. Лоббеком в одному з найбільш популярних в Америці підручників з аудиту [7, с. 54-60, с. 228-241]. Вони зазначали, що рівень суттєвості має безпосередній вплив на форму висновку аудитора. У зв'язку з цим виділяли три рівня суттєвості для визначення варіанту висновку:

- суми є несуттєвими;
- суми є суттєвими, але не викривляють загальної оцінки фінансової звітності;
- суми настільки суттєві й так часто зустрічаються, що під питання підпадає достовірність всієї звітності.

Водночас наголошували, що на практиці в кожній конкретній ситуації рішення стосовно наявної міри суттєвості приймати достатньо складно. У таких випадках немає простих і чітко визначених правил, які спроможні допомогти аудитору вирішити, чи є відповідні обставини несуттєвими, суттєвими або максимально суттєвими.

На думку авторів наведеного підручника, певним способом можливо брати до уваги порівняння абсолютного розміру викривлення з базовою величиною, коли мало місце порушення ведення бухгалтерського обліку. Базовою величиною може бути чистий прибуток, величина активів або капіталу. У таких випадках аналізують всі рахунки, на які вплинуло відповідне викривлення. Водночас абсолютну величину цілого ряду викривлень оцінити складно, особливо за відсутності їх явних ознак в порядку ведення бухгалтерського обліку. Тоді викривлення оцінюють виключно в аспекті впливу на рішення користувачів. Складними рішеннями аудитора автори називають також висновки стосовно суттєвості в умовах обмеження сфери аудиту. Такі викривлення за своїм змістом відносять до категорії потенційних або можливих.

Найбільш детально в зазначеному підручнику розглянуто етапи застосування критеріїв суттєвості. Першим етапом визначено попереднє судження про суттєвість. Другим – застосування попереднього судження про суттєвість відносно сегментів. Третім – оцінювання загального викривлення. Четвертим – оцінювання сумарного викривлення. П'ятим – порівняння сумарної оцінки з попереднім судженням про суттєвість. Перші два етапи притаманні плануванню аудиту, а наступні три – оцінюванню результатів аудиту.

Подібні підходи до визначення суттєвості свого часу запроваджено у Великій Британії Радою з бухгалтерських стандартів. Як зазначає Р. Адамс, суттєвість у вибірковому дослідженні і перевірці має загальний показник, який застосовується стосовно конкретних рахунків як найбільша за розміром похибка [8, с. 120-121]. Серед найбільш інформативних показників, які застосовують аудиторські фірми, він виділяє прибуток до оподаткування.

Як свідчить національна практика, в якості оптимального варіанту можливо запропонувати такі підходи з визначення суттєвості. Вони дають змогу достатньо змістовно аналізувати поведінку управлінського персоналу стосовно формування фінансової звітності. Для цього більш детально розглянемо МСА 320.

Згідно з МСА 320 належить визначати такі рівні суттєвості:

- на рівні фінансової звітності;
- суттєвість для виконання аудиторських процедур (суттєвість виконання).

Суттєвість на рівні фінансової звітності на практиці визначається зазвичай у відсотках до базового показника. Для статей балансу базовим показником прийнято вважати суму активів, для статей звіту про фінансові результати – суму чистого доходу або чистого прибутку.

Визначення суттєвості ґрунтується на судженні аудитора. Водночас можливо керуватися Листом Міністерства фінансів України № 04230-04108 від 29.07.2003 р. «Щодо суттєвості у бухгалтерському обліку і звітності», а також п.п. 2.20.1 та 2.20.2 «Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства», що затверджено Наказом Мінфіну № 635 від 27.06.2013 р.

Приклад визначення суттєвості на рівні фінансової звітності показано у табл. 1.

Суттєвість для виконання аудиторських процедур (суттєвість виконання) визначається також за судженням аудитора. Вимоги до суттєвості виконання, що встановлено МСА:

- суттєвість виконання має бути меншою за суттєвість на рівні фінансової звітності;
- суттєвість виконання повинна бути такою, щоб знизити до прийнятно низького рівня ймовірність того, що сукупність невиправлених та невиявлених викривлень перевищать розмір суттєвості для фінансової звітності загалом (п. 9 МСА 320).

Суттєвість виконання є багаторівневою і встановлюється відносно конкретних залишків рахунків, класів операцій, розкриття інформації, доповнюється протягом усього планування і проведення аудиту.

Таблиця 1 – Визначення суттєвості на рівні фінансової звітності

Можливі значення базового показника, тис. грн	Рівень (межа) суттєвості, %
0 – 100	7
100-500	6
500-5000	5
5000-10000	4
10000-50000	3
50000-100000	2
Більше 100000	1

На першому рівні визначаються ті статті балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів та пов'язані розкриття інформації, які відбираються аудитором для виконання аудиторських процедур. На цьому рівні можливо визначити суттєвість виконання у розмірі 2-3 % від базового показника, або половину суттєвості фінансової звітності (як приклад). Водночас слід керуватися таким правилом: чим вище ризик, тим менший поріг суттєвості виконання і навпаки. В результаті чого є нерозривний взаємозв'язок між суттєвістю та аудиторським ризиком.

За своїм логічним змістом аудиторський ризик становить діалектичне протиріччя. Він включає в себе взаємозалежні і взаємопротилежні функції: ризик суттєвого викривлення і ризик його невиявлення аудитором. У цьому разі висловлення невідповідної думки у разі, якщо фінансова звітність суттєво викривлена. У п. 13[с] МСА 200 прямо зазначено, що аудиторський ризик є функцією ризиків суттєвого викривлення та ризику невиявлення.

З метою належного вирішення такого реального протиріччя в аудиторській діяльності МСА вимагають від аудитора дотримуватися професійного скептицизму. Як зазначено у п. 15 МСА 200, аудитор повинен планувати та виконувати аудит із професійним скептицизмом, визнаючи, що можуть бути обставини, які призводять до суттєвого викривлення фінансової звітності. Більш детально порядок дотримання аудитором професійного скептицизму під час проведення аудиту викладено у п. А.20 – А.24 МСА 200, а також в МСА 240, 315 та ін. МСА. Буде логічно такі рекомендації МСА розглядати як напрями практичного вирішення аудитором діалектичного протиріччя у вигляді аудиторського ризику шляхом відповідної реалізації РОП. Водночас враховувати, що наведені обставини не дають змоги в повному обсязі з математичною точністю застосовувати різноманітні моделі для визначення аудиторського ризику, оскільки має місце суто суб'єктивне професійне судження, яке ґрунтується на професійному скептицизмі. В результаті висновки аудитора стосовно стану фінансової звітності будуть мати відносне, а не абсолютне значення. Саме тому МСА вимагають від аудитора обґрунтованої, а не абсолютної впевненості. У п. 5 МСА 200 зазначено, що обґрунтована впевненість не є абсолютним рівнем впевненості, оскільки є властиві обмеження аудиту. Вони призводять до того, що більшість аудиторських доказів, на яких ґрунтується думка аудитора, швидше є переконливими, ніж абсолютними. Основний висновок МСА 200 зводиться до того, що обґрунтована впевненість досяга-

ється в результаті отримання аудитором належних аудиторських доказів для зменшення аудиторського ризику до прийнятно низького рівня.

Слід відмітити, що українські науковці не завжди належно враховують не тільки діалектичний зміст аудиторського ризику, а також вимоги МСА з цього приводу. Посилаючись на відсутність математично вивіреного підходу до визначення рівня аудиторського ризику, вони зазначають, що наявні моделі аудиторського ризику не дають опису складників аудиторського ризику. Тому залишається незрозумілим, як оцінювати кількісно компоненти аудиторського ризику [13, с. 149].

За нашим переконанням, такий висновок деякою мірою є помилковим. Компоненти аудиторського ризику можливо оцінювати не лише кількісно, а також позначкою «високий», «середній», «низький», «ймовірний», «малоймовірний» тощо. Тому праві ті науковці, які пропонують аудиторський ризик і його компоненти оцінювати не тільки відносно всієї звітності, але й її елементів, зазвичай рахунків бухгалтерського обліку. В першому випадку ризик буде загальним, а у другому – індивідуальним [14, с. 119].

Якщо розглядати аудиторський ризик в широкому аспекті, то цілком обґрунтовано зарубіжні та українські вчені вважають його ключовою категорією аудиторської діяльності. Він повинен враховуватися на кожному етапі аудиторських процедур, починаючи від узгодження умов завдання і закінчуючи підготовкою звіту.

Майже в кожному зарубіжному і українському підручнику чи навчальному посібнику з аудиту розглядається питання аудиторського ризику. Українські науковці з посиланням і без посилань на зарубіжних авторів пропонують різноманітні варіанти оцінювання аудиторського ризику із застосуванням теорії ймовірності, тестування трьохрівневих та чотирьохрівневих шкал [9-11].

Практика проведення аудиту, починаючи з часів запровадження РОП, орієнтує на те, що у визначенні аудиторського ризику повинні домінувати не математичні розрахунки, а професійний скептицизм. Розрахунки належить підпорядковувати професійному судженню, що ґрунтується на професійному скептицизмі, а не навпаки.

Ще на початкових етапах розроблення методів оцінювання аудиторського ризику Рой Додж у посібнику, написаному на основі стандартів Великої Британії, відмічав, що перевага моделей ризику в їх спроможності орієнтувати увагу на чутливих сферах у плануванні аудиту. Тому багато фірм не застосовують числові значення для встановлення рівня ризику, а визначають їх як «високий», «середній», «низький» [12, с. 24-26].

Взагалі у Великій Британії подібно іншим країнам немає національного стандарту стосовно методики розрахунку аудиторського ризику. Аудиторські фірми розробили і застосовують власні моделі. Такі моделі орієнтуються на величину аудиторського ризику 5 %. Водночас беруть до уваги стан внутрішнього контролю. Якщо він ефективний, то для підтвердження цього факту виконують перевірку на ефективність. Якщо початкове судження виявилось правильним, то обсяг детальної перевірки по суті можливо скоротити. У разі відсутності внутрішнього контролю або його низької ефективності аудитор повинен одразу перейти до виконання перевірки по суті без виконання перевірки на відповідність [8, с. 178-179].

Американські вчені у визначенні моделі аудиторського ризику головну увагу приділяють компонентам моделі і їх зв'язку з вимогами отримання свідчень [7, с. 241-256]. В якості попередньої моделі аудиторського ризику пропонують формулу:

$$DAR = IR \times CR \times DR,$$

де DAR – прийнятний аудиторський ризик, IR – внутрішньогосподарський ризик, CR – ризик контролю, DR – ризик невиявлення.

З метою підготовки більш ефективного плану аудиту Е.А. Аренс і Дж.К. Лоббек наведену формулу аудиторського ризику перетворюють так:

$$DR = DAR : IR \times CR.$$

Водночас наголошують, що прийнятний аудиторський ризик за будь-яких обставин становить суб'єктивно визначений рівень ризику, який спроможний взяти на себе аудитор залежно від виявлення можливих викривлень фінансової звітності після її перевірки. Згідно з їх пояснення суть прийнятного аудиторського ризику краще зрозуміти, якщо його розраховувати для великої кількості аудиторських перевірок, наприклад 10 тис. У такому разі суттєві недоліки можуть мати не більше 10 % аудиторських перевірок, які негативно не вплинуть на суспільство. Відповідно величина прийнятного аудиторського ризику буде ближче до 0.5 % або до 0.1 %. Саме тому прийнятну величину загального аудиторського ризику визначають 1-5 % або 0,01-0,05.

Основний висновок авторів полягає в тому, що в наявних моделях аудиторського ризику має місце пряма залежність між прийнятним аудиторським ризиком і ризиком невиявлення, а також зворотня залежність між прийнятним аудиторським ризиком і спланованим обсягом отримання свідчень. За таких умов, якщо аудитор вирішить скоротити рівень прийнятного аудиторського ризику, то тим самим скорочується ризик невиявлення і збільшується кількість необхідних для отримання свідчень.

Стосовно аудиторського ризику деякі українські вчені пропонують брати за основу методику Дж. Робертсона [6, с. 205]. Він розглядав загальну модель ризику неефективності. В цій моделі взято до уваги, що окремі аспекти ефективності є незалежними. Якщо визначити вірогідність підготовки помилкового висновку AR, вірогідність помилок в обліку IR, вірогідність неефективності системи внутрішнього контролю CR, і вірогідність того, що аудитор не виявляє викривлення в обліку, яких припустився і не виявив менеджмент DR,

то отримаємо: $AR = IR \times CR \times DR$ [5 с. 109].

З урахуванням наведеної загальної моделі аудиторського ризику українські автори вважають за доцільне керуватися тим, що ризик невиявлення складається з ризику тестового контролю і ризику аналітичного огляду. Так, розрахунок може бути:

$$AP = BP \times PCO \times PCK \times PAO \times PTK,$$

AP – загальний аудиторський ризик, BP – властивий ризик, PCO – ризик системи обліку, PCK – ризик системи контролю, PAO – ризик аналітичного огляду, PTK – ризик тестового контролю.

Деякі українські вчені вважають, що зарубіжні моделі аудиторського ризику мають загальний зміст й не дають можливості кількісно оцінити вплив основних факторів на елементи [15, с. 206-215]. За їх переконанням не варто поділяти на складники ризик невиявлення. Доцільно поділити ризик контролю на ризики внутрішнього і зовнішнього контролю. Оцінювання аудиторського ризику та його складників пропонують проводити на основі експертно-аналітичної оцінки. Узагальнення експертних оцінок та їх коригування здійснювати періодично можливо один раз на рік.

Такі пропозиції неможливо назвати раціональними і такими, що відповідають МСА. Особливо стосовно відбору групи експертів та проведення ними «мозкової атаки».

З урахуванням викладеного можливо запропонувати таку загальну модель визначення аудиторського ризику:

$$AP = BP \times PK \times PH,$$

де AP – аудиторський ризик, BP – властивий ризик, PK – ризик контролю, PH – ризик невиявлення, PCB – ризик суттєвого викривлення:

$$PCB = BP \times PK.$$

Чим більший аудиторський ризик, тим менше має бути ризик невиявлення. Зменшення ризику невиявлення, зі свого боку, відбувається за рахунок зменшення порогу суттєвості виконання.

Так, **аудиторський ризик – обернено пропорційний порог суттєвості**. Він визначається у вигляді абсолютної або відносної величини, яка є кількісною ознакою суттєвості облікової інформації. Порядок визначення обсягу суттєвості передбачено в наведеному листі Мінфіну від 29.07.2003 р. і Методичних рекомендаціях з облікової політики підприємства.

Після того як визначили суттєві елементи фінансової інформації на першому рівні, потрібно зробити їхню розшифровку в синтетичному та аналітичному обліку, а також виокремити в їх межах суттєві залишки на рахунках, класах операцій, які й стануть базою для перевірки.

Наприклад: чистий дохід підприємства «Х-водоканал» розбивається на групи:

- дохід від водопостачання населенню, юридичним особам, дохід від надання послуг з повірки лічильників;
- суттєвими елементами визначено дохід від водопостачання населенню та юридичним особам.

Відбір аудитором суттєвих залишків на рахунках, класів операцій та розкриттів не може зводитися виключно до їх питомої ваги. Елементи фінансової звітності можуть визначатися суттєвими виходячи із того, що:

- мають значну питому вагу;
- рахунки або операції, що мають високий рівень ризику: підтвердження показників активів та їх нестача, рахунки, операції які потребують відповідних коригувань або інші обставини;

- інформація щодо них є важливою для прийняття економічних рішень користувачів фінансової звітності.

Наприклад, доходи від оренди комунального підприємства можуть мати незначну питому вагу, проте є важливими для основного користувача фінансової звітності – місцевої ради, до бюджету якої сплачується відсоток за оренду.

Після визначення суттєвих елементів фінансової звітності, слід визначити їх питому вагу у фінансовій звітності. Аудиторській фірмі доречно встановити загальний орієнтир, що питома вага відібраних для перевірки залишків на рахунках, класів операцій має бути не менше, ніж певний відсоток від базового показника. Наприклад, сума відбраного в межах собівартості має бути не менше ніж 50 % від статті «собівартість» та не менше 70% від суми всіх витрат.

Визначення суттєвості розкриття інформації вимагає окремого підходу. Для цього може бути застосовано контрольні переліки для розкриття інформації відповідно до ПСБО або МСФЗ. Суттєвість розкриттів інформації визначається за судженням аудитора, якщо розкриття інформації може вплинути на економічні рішення користувачів фінансової звітності. Водночас враховується:

- характер інформації,
- основні користувачі фінансової звітності,
- характер суб'єкта.

Наприклад, якщо клієнт – комунальне підприємство, то інформація про засновника та бенефіціарного власника не є суттєвою, оскільки міститься у відкритому доступі.

Відповідно до п. А2 МСА 320, розглядаючи чи можуть викривлення в якісних розкриттях бути суттєвими, аудитор може ідентифікувати такі релевантні чинники, як:

- обставини суб'єкта господарювання протягом періоду (наприклад, суб'єкт господарювання міг протягом періоду пройти через важливе злиття компанії);
- застосовна концептуальна основа фінансового звітування, включаючи зміни в ній (наприклад, новий

стандарт фінансового звітування може вимагати нових якісних розкриттів, які будуть важливими для суб'єкта господарювання);

- якісні розкриття, що є важливими для користувачів фінансової звітності внаслідок характеру суб'єкта господарювання (наприклад, розкриття стосовно ризику ліквідності можуть бути важливими для користувачів фінансової звітності фінансової організації).

Визначення суттєвих залишків на рахунках, класів операцій і розкриттів, а також аудиторського ризику стосовно кожного з них, є **базою для підходу до планування подальших аудиторських процедур**.

Для планування аудиторських процедур застосовуємо цю ж формулу:

$$AP = BP \times PK \times PH,$$

яка визначає, що чим більше ризик суттєвого викривлення, тим менше має бути ризик невиявлення. Тобто чим більше ризик викривлення, тим «жорсткіші» повинні бути аудиторські процедури.

Зі свого боку, ризик суттєвого викривлення складається з: властивого ризику та ризику контролю. Тому є **доречним для кожного зі суттєвих залишків на рахунках, класів операцій і розкриттів, балансу присвоювати ступінь ризику суттєвого викривлення** – властивого ризику та ризику контролю. Якщо ризик викривлення статті або класу операцій низький, а також низький ризик контролю, можливо обрати підхід з тестами контролю та аналітичними процедурами або детальними тестами невеликої вибірки. Якщо ризик суттєвого викривлення високий, доцільним є використання суцільної вибірки у детальному тесті, а також додаткове проведення аналітичних процедур за судженням аудитора.

ВИСНОВКИ

Виявлені в результаті ризик-орієнтованого підходу зовнішні ознаки можливих викривлень фінансової звітності підлягають аналізу на основі знання-кримінологічної характеристики шахрайства та способів його вчинення. Керуючись такими знаннями, можливо висувати відповідні версії щодо ризиків суттєвих викривлень фінансової звітності в результаті моделювання поведінки управлінського персоналу.

Список використаних джерел

1. Петренко С.М., Пальцун І.М. Аудит: теорія і практика застосування міжнародних стандартів. Львів, 2006. 520 с.
2. Аудит / А.Н. Кузьминский и др. Киев, 1996. 283 с.
3. Державний аудит / Л.В. Дікань та ін. Київ, 2011. 503 с.
4. Рядська В.В., Петраков Я.В. Аудит: Практикум. Київ, 2009. 464 с.
5. Robertson J., Whittington R. Auditing. Business Publications, 1982. 754 p.
6. Аудит / О.А. Петрик та ін. Київ, 2015 498 с.
7. Auditing: An Integrated Approach / A. Arens, J. Loebbecke. Prentice Hall, 2000. 828 p.
8. Адамс Р. Основы аудита / пер. с англ. Москва, 1995. 398 с.
9. Гайдук Т.Г., Олендій О.Т. Ризики в аудиторській діяльності, їх особливості та аналіз. *Фінансовий контроль*. 2017. № 4. С. 55-64.
10. Бережний Є.Б. Теоретичні та емпіричні підходи до визначення аудиторського ризику. *Бізнес інформ*. 2017. № 12. С. 365-369.
11. Фабіянська В.Ю. Аудиторський ризик: сутність, методика оцінки та шляхи зниження. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 1. С. 110-120.
12. Dodge R. The Concise Guide to Auditing Standards and Guidelines. Chapman and Hall, 1990. 217 p.
13. Аудит / Г.М. Давидов та ін. Київ, 2009. 495 с.
14. Петренко С.М., Пальцун І.М. Аудит: теорія і практика застосування міжнародних стандартів. Львів, 2013. 520 с.
15. Гончарук Я.А., Рудницький В.С. Аудит. Київ, 2007. 443 с.

References

1. Petrenko S.M., Paltsun I.M. Audit: theory and practice of application of international standards. Lviv, 2006. 520 p. (in Ukrainian).
2. Audit / A.N. Kuzminskiy et al. Kyiv, 1996. 283 p. (in Russian).
3. State audit / L.V. Dikan et al. Kyiv, 2011. 503 p. (in Ukrainian).
4. Riadska V.V., Petrakov Ya.V. Audit: Workshop. Kyiv, 2009. 464 p. (in Ukrainian).
5. Robertson J., Whittington R. Auditing. Business Publications, 1982. 754 p.
6. Audit / O.A. Petryk et al. Kyiv, 2015, 498 p. (in Ukrainian).
7. Auditing: An Integrated Approach / A. Arens, J. Loebbecke. Prentice Hall, 2000. 828 p.
8. Adams R. Fundamentals of auditing / translated from English. Moscow, 1995. 398 p. (in Russian).
9. Haiduk T.H., Olendii O.T. Risks in audit activity, their features and analysis. *Financial control*. 2017. No. 4. pp. 55-64. (in Ukrainian).
10. Berezhnyi Y.B. Theoretical and empirical approaches to determining audit risk. *Business inform*. 2017. No. 12. pp. 365-369. (in Ukrainian).
11. Fabiianska V.Yu. Audit risk: essence, evaluation method and ways of reduction. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*. 2020. No. 1. pp. 110-120. (in Ukrainian).
12. Dodge R. The Concise Guide to Auditing Standards and Guidelines. Chapman and Hall, 1990. 217 p.
13. Audit / H.M. Davydov et al. Kyiv, 2009. 495 p. (in Ukrainian).
14. Petrenko S.M., Paltsun I.M. Audit: theory and practice of application of international standards. Lviv, 2013. 520 p. (in Ukrainian).
15. Honcharuk Ya.A., Rudnytskyi V.S. Audit Kyiv, 2007. 443 p. (in Ukrainian).

Volodymyr HOLOVACH

PhD in Legal Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, certified auditor, Institute of Audit
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3669-9071>

Tetiana HOLOVACH

Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1657-1508>

RISK-ORIENTED APPROACH IN AUDIT ACTIVITY

The paper is devoted to a comprehensive study of the risk-oriented approach in auditing. Based on the analysis of research by foreign and domestic authors, the content of the materiality of audit risk is clarified. Their inextricable relationship in the practical implementation of the risk-oriented approach is shown. The special attention is paid to the application of mathematical calculations to determine materiality and audit risk. The possibilities and main directions of using mathematical calculations for determining materiality and audit risk are shown. Based on the obtained results, it was concluded that mathematical calculations of materiality and audit risk have a relative value and should be submit to the professional skepticism of the auditor. The conducted research is based on the edition of International Standards on Auditing, including ISA 315 "Identifying and Assessing the Risks of Material Misstatement" and ISA 540 "Auditing accounting estimates and related disclosures". The publications provide relevant methodological recommendations for the practical use of a risk-oriented approach in audit activity.

Keywords: audit risk, effectiveness, risk-oriented approach, audit, audit procedure